

“ЩОДЕННИЙ ХЛІБ” КУРСАНТІВ УПА: ЖИТЛОВЕ, МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ, ПРОДОВОЛЬЧЕ ТА МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАРШИНСЬКИХ І ПІДСТАРШИНСЬКИХ ШКІЛ УПА (1943–1944 РР.)

За підрахунками сучасних вітчизняних дослідників-історіографів, у повоєнний час в Україні та за її межами було написано понад чотири тисячі праць з історії ОУН і УПА¹. На жаль, лише в деяких із цих досліджень висвітлювалися окремі аспекти зазначеної проблеми. Діяльність командирських шкіл УПА у 1943–1944 рр. вивчена недостатньо і здебільшого поверхово². Для наукового опрацювання було залучено незначну кількість джерел, які стосуються функціонування старшинських і підстаршинських шкіл УПА у зазначений період. Це спричинило однобоке висвітлення тогочасних подій і необ’єктивну оцінку роботи УПА з підготовки командирських кадрів, хоча саме цей аспект у діяльності командування Повстанської армії був одним із найголовніших.

Проблема браку кваліфікованих командирських кадрів в українських збройних силах 1917 – 1920 рр. була добре відома для людей, що стояли біля витоків УВО, а пізніше й ОУН. Колишні старшини українських національних армій, як ніхто інший, знали про те, що в Українській Галицькій Армії кількість генералів ледве сягала 16 % від мінімальних потреб (які вираховуються, виходячи з чисельного складу війська), офіцерів генерального штабу – 14,4 %, офіцерів фронтових формувань – 33,9 %. Загальна кількість старшин в УГА не перевищувала 2,4 % чисельності війська. І це при тому, що в роки Першої світової війни навіть в арміях аграрних країн (таких, як Болгарія) кількість офіцерів становила 4,5 % загального складу, в німецькій армії, війську індустріально розвиненої країни, – 16,7 %, а в польській армії, яка була головним противником УГА, – 7 %³. Тож не дивно, що у своїх організаційних документах онувці повсякчасно наголошували: “ОУН – це Револуцій-

¹ Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945 – 1998 рр.) – К., 1999.; Лисенко О., Маруценко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний показчик публікацій 1998 – 2002 років. – К., 2002.

² Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії // Дрогобицький красназничий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 93-94.

³ Шанковський Л. Українська галицька армія. Восно-історична студія. – Львів, 1999. – С. 73-74.

на Армія Української Нації, що бореться за Українську державу. Члени ОУН – це вояки Револуційної Армії, що бореться на фронті Української Національної революції. ОУН побудована на військовій системі (засаді). В ОУН, як у війську зобов'язані всі військові засади, як система провідництва, безоглядна карність, велика відповідальність тощо. ОУН переводить військове перевишколення членів, стремить до сильної Револуційної Армії. В цій цілі видає військову літературу, а для керма створює військові осередки на чолі з військовими референтами. Револуційна Армія Української Нації добре підготована й вишколена – це запорука нашої перемоги на шляху відбудови власної Української Держави⁴. Тому впродовж усього довоєнного періоду свого існування Організація Українських Націоналістів намагалася підготувати для майбутньої “Револуційної Армії” якнайбільше офіцерських кадрів. З цією метою ОУН посилала законспірованих націоналістів на навчання до польської армії⁵, провадила технічну співпрацю з німецькою військовою розвідкою (абвером), яка створила для оунівців спеціальні вишкільні табори у Пруссії, Баварії, а згодом – в Австрії та Польщі⁶. На території Генерального губернаторства лідерам ОУН вдалося самотужки організувати офіцерські курси, що особливо активно діяли у 1939–1941 рр.⁷ Близько семисот оунівців отримали високий фаховий військовий вишкіл у лавах українських націоналістів (батальйони “Роланд” і “Нахтігаль”)⁸. З наказу керівництва ОУН тисячі членів і прибічників організації проходили службу в загонах української допоміжної поліції на Волині та Поліссі, яка в березні 1943 р. майже в повному складі, разом зі зброєю й обмундируванням перейшла до лісу й приєдналася до УПА, поповнивши її, за різними оцінками, на 5–15 тисяч бійців⁹.

Однак військових спеціалістів, підготовлених у довоєнні та в перші роки Другої світової війни, не вистачало для задоволення потреб УПА у командирських кадрах. Аджме Повстанська армія несподівано швидко розрослася до великих розмірів (за різними даними, її чисельність

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23зв.

⁵ Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921 – 1939) // *Військово-історичний альманах. Річник III. – Чис. 1 (4).* – 2002. – С. 19.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4628. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 142; Там само. – Арк. 108-110; Райле О. *Тайная война. Секретные операции абвера на Западе и Востоке (1921 – 1945).* – Москва, 2002. – С. 106-107; Волков А., Славин С. *Адмирал Канарис – “Железный” адмирал.* – Москва – Смоленск, 1999. – С. 316.

⁷ Трохимович В. *Історія військових формувань ОУН (1939 – 1942 рр.).* – Львів, 1994. – С. 9.

⁸ Патриляк І. *Леґіони українських націоналістів: історія виникнення та діяльності (1941 – 1942).* – К.: Знання, 1999. – 44 с.

⁹ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej.* – Warszawa: PWN, 1993. – S. 235.

становила від 35 до 100 тисяч бійців), більшою чи меншою мірою впливаючи на життя десяти тодішніх областей УРСР, двох областей Білорусії та семи польських воєводств і регулярно проводячи свої бойові акції на території загальною площею 280 тисяч квадратних кілометрів (що більше, ніж територія Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії чи Румунії). Крім того, від моменту виникнення УПА командування всіма силами намагалося будувати її на засадах регулярного війська. У жодній іншій підпільній армії часів Другої світової так детально не розроблялися військові статuti, не видавалася така маса фахової військової літератури, не було дисциплінарно-карних відділів і військово-польової жандармерії*. У своїх працях керівники українського національного руху опору підкреслювали: "Історія не знає випадків, щоб партизанкою хтось здобув державу", тому наполягали на створенні основ регулярної армії, яка вийде з підпілля в момент найбільшого розмаху національної революції, здобуде своєму народові свободу й незалежність і захищатиме їх у майбутньому¹⁰. Щоб створити таке військо, треба було подолати не лише дефіцит командирських кадрів, але й підготувати достатню кількість військовиків для майбутньої масштабної розбудови регулярних збройних сил. Першим кроком у напрямку забезпечення командирами підрозділів та частин УПА став наказ ч. 13 тодішнього головнокомандувача повстанців Р. Клячківського ("Клим Савур") від 4 вересня 1943 року, за яким керівники всіх загонів зобов'язувалися:

"1. В цілі упорядкування підстаршинського і старшинського складу УПА підвищити до підстаршинських степенів козаків, які на це заслуговують по їх вишколу або бойових прикметах, і затвердити підстаршин, які вже їх мали попередньо в нашій давній або інших арміях.

Тих козаків, що виконують обов'язки підстаршин, підвищити до підстаршинських степенів. Для того скласти екзаменаційні комісії, завданням яких буде перевірити теоретичну підготовку підстаршинського складу і дати на затвердження командирам груп.

2. Упорядкувати старшинський склад армії. Для того: командирам загонів пропонувати до Команди групи для затвердження в рангах тих старшин, які мають вже старшинські ранги нашої або іншої армії (польської, совітської, німецької і т.д.)...

* Абсолютна більшість партизанських армій, що діяли під час Другої світової війни, спиралася на міжвоєнну військово-традиційну своїх країн та їхніх збройних сил. В УПА такої можливості об'єктивно не існувало.

¹⁰ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – С. 76.

Для тих військовиків, які заслуговують на підвищення до старшинських ранг по своїх заслугах, при Головній Команді створюється екзаменаційно-кваліфікаційна комісія, якої завданням буде перевірити теоретичну підготовку кандидатів до старшинської ранги”¹¹.

У ході виконання цього наказу офіцерські та сержантські посади в УПА зайняло багато колишніх бійців і командирів Червоної Армії – вихідців зі Східної України, які до того часто почувалися упослідженими й дискримінованими серед більшості повстанців західноукраїнського походження (незважаючи на те, що вони найчастіше були інтелігентами або військовими спеціалістами, їм не довіряли командних постів і навіть хорошої зброї)¹².

Однак прискорене надання офіцерських звань не завжди виправдовувало себе на практиці. Перші великі бої з німцями та радянськими партизанами, а також фронтові зіткнення з Червоною Армією виявили серйозні хиби у підготовці багатьох командирів УПА, які раніше проходили вишкіл у регулярних іноземних арміях або в українських добровольчих формуваннях. Так, у звітах за липень–серпень 1944 р. командування військової округи “Дніпро” повідомляло у штаб групи УПА-Південь: “Більшість командирів (сотенних) – це люди, які мали дуже мало спільного з нашим рухом. Це переважно підстаршини польської, совітської чи німецької армій, інтелектуально й політично слабо вироблені. Вони, будучи вихованими в регулярній армії, не можуть зрозуміти особливих обставин, серед яких формувалася і росте УПА. Тому всю роботу у відділах укладають на касарняний лад. Якщо військовий вишкіл і проводиться за певною схемою, то більше звертається уваги на справи у нас другорядні (впоряд) за рахунок стрілецького вишколу. Замітно, що більшості командирів бракує ініціативи і вони часто губляться, головню коли йде про бій. (В регулярній армії вони призвичаєні діставати докладні директиви, а тут приходится діяти самостійно). Кожний з них може бути добрим вояком, але важко знайти серед них справді командира-партизана”¹³. Подібна ситуація склалася і в групі УПА-Захід. Зокрема, в наказі ч. 9 від 25 листопада 1944 р. штаб групи зазначав: “Слабкість командирів є причиною дезерцій та тенденцій скупчень і втеч від самостійного діяння до піддання себе під крило міцнішого командира... Штаби недооцінюють належно необхідності безперервного виховання молодих старшин і підстаршин”¹⁴.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

¹² Русначенко А. *Цит. праця.* – С. 83.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

¹⁴ Там само. – Ф. 3834. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

З метою виправлення подібних вад головне командування Повстанської армії ініціювало створення низки офіцерських та підстаршинських шкіл, найвідоміші з яких – “Дружинники”, “Світлана”, “Лісові чорти”, “Везувій”, “Хорти” та ін. Лише протягом 1943 р. було підготовано дві тисячі старшин і три тисячі підстаршин¹⁵, які стали основою командного складу УПА. У лютому – березні 1944 р. найбільші старшинські школи було об’єднано в одну школу “Олені” і переведено її до Карпат. Уже після перших двох випусків (березень – жовтень 1944 р.) лави УПА поповнилися однією тисячею молодих офіцерів¹⁶. До речі, поряд з підготовкою командного складу проводилося масштабне навчання рекрутів і добровольців. Тільки в серпні 1943 р. на території надрайонів Костопіль і Сарни (військова округа “Заграва”) стрілецький вишкіл пройшли 10 тисяч чоловік¹⁷.

Проаналізувавши й узагальнивши документальні дані, ми спробуємо з’ясувати основні принципи організації вишкільних таборів, відтворити господарське життя упівських командирських шкіл й розглянути тісно пов’язані з цим проблеми забезпечення одягом, продуктами харчування, промисловими товарами, медикаментами та зброєю.

* * *

Місцевість для вишкільного табору вибирали важкодоступну. Його закладали серед великих лісових масивів, на болотах, у горах, на порослих кущами та верболозом берегах невеличких річок, якнайдалі від важливих шляхів сполучення та великих поселень, але поблизу маленьких хуторів. Табір оточувався трьома кільцями охорони¹⁸.

Сам табір являв собою комплекс бараків-казарм або землянок, розміщених симетрично або асиметрично в залежності від конкретної місцевості й відповідного наказу командира. Казарми розташовувалися здебільшого на пагорбах і підвищеннях, де не застоювалася вода й було сухіше. При будівництві намагалися не вирубувати лісу та кущів, максимально використовуючи їхні маскувальні властивості. Стіни будівель були невисоким, до одного метра; дахи робили двоскатними, покривали їх драницями, виготовленими зі стовбурів смerek, або лубом (свіжою корою хвойних дерев); інколи дах прикривали дерном, який, приростаючи, перетворював казарми на розкидані між деревами пагорби. Розміри казарми для однієї чоти (30–40 осіб) становили 12 на 6 метрів. У сере-

¹⁵ Мірчук П. *Українська повстанська армія 1942 – 1952.* – Мюнхен, 1953; Репринт. видання. – Львів, 1991. – С. 253.

¹⁶ Там само.

* За нашими підрахунками, протягом 1944 р. старшинські та підстаршинські школи УПА випустили не менше як шість тисяч підготованих військовиків: 2 тис. офіцерів і 4 тис. підстаршин. На жаль, практично неможливо визначити кількість випускників пізніших років через відсутність в архівах відповідної документації.

дині приміщення попід стінами влаштувалися двоповерхові лежанки. Окрім великих бараків, яких у таборі було від п'яти до десяти, зводилися менші господарські будівлі для складів із продуктами, зі зброєю та боєприпасами, а також для кухні, лазні, шпиталю й штабу (командир жив у приміщенні штабу). У більшості вишкільних таборів також споруджувалась одна велика нежитлова будівля для загальних зборів, вистав, концертів. Не менше як за сто метрів від табору розташовувалися вбиральні¹⁹.

Посередині табору був т. зв. “альярмовий майдан”, на якому зранку і ввечері збиралася вся школа. У багатьох випадках це місце викладали розколотими надвоє колодами, які навесні та восени запобігали перетворенню його на багнисте місиво. Майданом для вправ слугувала велика галявина неподалік від табору²⁰.

Набагато складнішою проблемою, ніж облаштування таборів, було безперерйне постачання зброї та боєприпасів. Для забезпечення неперервності навчального процесу командування УПА розпорядилось організувати у всіх підготовчих таборах склади зброї та набоїв. Для цього споруджувались великі й глибокі підземні ями-бункери зі спеціальними подвійними стінами. Внутрішню частину стін покривали жерстю, а саму зброю складали до великих скринь, заливали зброярським маслом і закутували водонепроникною тканиною. Боєприпаси зберігали окремо. На всіх ящиках робили написи про систему зброї та її кількість²¹.

Хоча склади зброї були у всіх школах УПА, все ж, за свідченнями самих повстанських командирів, “щодо запасу зброї, найгірше доводилося вишкільним відділам”²². З метою забезпечення повноцінної підготовки сержантського й офіцерського корпусу армії командування наказало керівникам бойових відділів і підділля ОУН відправляти до вишкільних таборів людей зі своєю зброєю, боєприпасами, одягом та іншими необхідними для повсякденного вжитку предметами: “До дня 20.09.1943 р. вислати до команди групи “Турів” по 30 відповідних людей від кожної округи для другого туру школи старшин. В них має бути добре вивінування (спорядження – І. П.) та зброя. Три кулемети від кожної округи. По закінченню курсу зброя повернеться назад з людьми”²³.

Проблемою для вишкільних таборів була також віддана їм без інструкторів важка зброя – гармати й станкові великокаліберні кулемет-

¹⁷ Кентій А. Українська повстанська армія в 1942 – 43 рр. – К., 1999. – С. 93.

¹⁸ Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів: Шлях перемоги, 1994. – С. 21.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 16.

²² Там само.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

ти. “Що робити з цими тяжкими кулеметами й артилерією, до яких треба по 6 людей обслуги?” – з відчаєм запитував командир школи “Світлана” “Чорноморець” (О. Мельник) в одному з листів до курінного “Лівара” (“Ливар”)²⁴. Справа в тому, що рейдуючі повстанські відділи, вважаючи недоцільним використання в бойових акціях важкого озброєння (воно хоча й підвищувало потужність та ефективність вогневого удару, все ж вимагало тяглової сили й тим самим зменшувало маневреність загонів), намагалися збути цей “баласт” вишкільним таборам, у яких не вистачало ні персоналу, ні часу займатися артилерією.

Уявлення про бойовий стан та озброєння старшинських і підстаршинських шкіл доповнюють дані документів школи “Олені” за липень – вересень 1944 р.:

“Перша сотня – командир хорунжий Щит. Стан сотні на 31.8.44 р.	
I. Загальний стан –	131.
Сотник	1.
Чотових	2.
Інструкторів	3.
Ройових	10.
Бунчужний	1.
Стрільців	107.
Лікарів	1.
Шевців	2.
Конюхів	1.

Разом – 131.

За липень – серпень 1944 – 12 курсантів загинули в боях у розвідці, 1 – хворий, 5 – зникли безвісти, 6 – поранені, 13 – вислані до бойових відділів УПА.

II. Узброєння.

скоростріли (кулемети) – 10 шт.

СКТ (Самозарядний карабін Токарева 1940 р. виготовлення) – 12 шт.

пістолети-кулемети МР-40 (німецькі) – 3 шт.

---

* Мельник Олекса (“Чорноморець”) – народився 1919 р. в Горохівському повіті на Волині, загинув 1948 р. біля с. Охловів Горохівського району Волинської області в бою з чекістами. Військову освіту здобував протягом 1939–1941 рр. у старшинській школі ОУН у с. Турковичі Грубешівського повіту. Організатор відділів УПА на території південних районів Волинської області. Керівник підстаршинської школи ВО “Турів”, яка базувалася в селах Вовчак і Мочулки на Ковельщині (див.: Якуб’юк А. Комбатанти Волинського краю // Волинь. – 2002. – № 4. – С. 138).

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23.

пістолети – 13 шт.
 міномети – 3 шт.
 крісів (рушниць) – 105 шт.
 гранат – 112 шт.
 Набої скорострільні – 4543
 до крісів – 9063
 до пістолетів – 315

Друга сотня. Сотенний хорунжий Коник. Стан сотні на 10.9.44 р.

I. Загальний стан сотні – 119.

Сотенний	1.
Інструкторів	2.
Лікарів	2.
Чотових	3.
Бунчужний	1.
Санітарів	3.
Ройових	11.
Шевців	2.
Кухарів	2.
Конюхів	3.
Господарчих	3.
Стрільців	86.

Разом: 119.

За липень – серпень 44 р. із сотні відійшло до УПА 15 радистів та 22 стрільці, яких відраховано зі старшинської школи.

II. Узброєння:

крісів – 74 шт.
 СКТ – 14 шт.
 легких самострілів – 6 шт.
 пістолетів-кулеметів МР, ППД, ПППШ (німецькі та радянські) – 6 шт.
 пістолетів – 9 шт.
 мінометів – 3 шт.
 Набої до легких скорострілів – 2043
 до крісів – 6503
 до СКТ – 1760
 до пістолетів-кулеметів – 1063
 до пістолетів – 73

Третя сотня. Сотенний хорунжий Колчак. Стан сотні на 17.9.44.

I. Загальний стан сотні – 124.

Сотенний	1.
----------	----

Інструкторів	2.
Лікарів	2.
Чотових	2.
Бунчужних	1.
Санітарів	3.
Ройових	10.
Шевців	2.
Кухарів	2.
Конюхів	5.
Господарчих	4.
Стрільців	88.
Радистка	1.

Разом: 124.

За липень – серпень 44 р. сотня втрат не мала, до неї лише приділено: 1 радистку “Уляну”, 2-х хлопців – один 11-літній, а другий 15-літній.

II. Узброєння:

крісів – 76 шт.

СКТ – 16 шт.

скорострільів – 5 шт.

пістолетів-кулеметів – 9 шт.

пістолетів – 7 шт.

мінометів – 3 шт.

Набоїв до крісів – 9506

до СКТ – 2304

до скорострільів – 2017

до пістолетів-кулеметів – 1962

до пістолетів – 106”²⁵.

З поданих звітів добре видно, що особовий склад вишкільних сотень поділявся на три частини: командири та інструктори, обслуговуючий персонал і рядові курсанти-стрільці. Усі три сотні старшинської школи “Олені” складалися з десяти роїв, але якщо перша і третя сотня мали по дві чоти (понад 40 бійців у кожній), то в другій сотні було три чоти (близько 40 бійців у кожній).

Озброєння старшинської школи “Олені” було цілком задовільним, проте ресурси боеприпасів були обмежені (зважаючи на високу скорострільність автоматичної зброї, можна припустити, що витрати набоїв під час тренувань дозволялися незначні). З одного боку, економія патронів негативно впливала на рівень стрілецької підготовки курсантів; з іншого боку, скрута привчала майбутніх командирів до ощадливості, раціонального використання боеприпасів, кращого планування бойових

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 9-20.

акцій, що в умовах відсутності централізованого постачання відіграло важливу роль. Зброю, якою користувались у старшинських школах (як і в усій УПА), випускали різні країни – Німеччина, СРСР, Чехо-Словаччина, Угорщина, Румунія, Польща. Це черговий раз спростовує тезу радянських і сучасних російських вчених про те, ніби повстанцям тривалий час зброю постачали німці*, а пізніше – англіїці й американці. Різноманітність озброєння пояснюється винятково його трофейним походженням і браком зброї власного виробництва.

Труднощі виникали із забезпеченням персоналу та слухачів командирських шкіл УПА продуктами харчування. Бойові відділи УПА здебільшого рейдували по певній місцевості й харчувались за рахунок селян, підпільних складів, які були розкидані в районі дій кожної сотні й запаси яких поповнював районний комендант запілля. Здобували провіант також під час нападів на склади й бази противника. Вишкільні ж відділи, які розташовувались у стаціонарних таборах якнайдалі від великих сіл та містечок і не проводили великих бойових акцій, перебували винятково на утриманні тиллових служб УПА та підпілля ОУН.

Слід підкреслити, що повстанські інтенданти доволі вправно вирішували “харчове” питання, тому у звітах командирів оцінювали продовольче забезпечення своїх вишкільних сотень і шкіл здебільшого як “задовільне”.

Уявлення про потреби вишкільних таборів у продтоварах можна скласти на основі документів. Так, 30 вересня 1944 р. виконувач обов’язків керівника старшинської школи “Олені” поручник “Поль” (Ф. Польовий)** замовляв на наступний місяць для своїх 300 підлеглих курсантів такі продукти:

* У довіднику К. Залеського “Хто був хто у Другій світовій війні. Союзники Німеччини” серед біографій спільників Гітлера опинилися сфальсифіковані життєписи керівників українського націоналістичного підпілля. У статті про Р. Шухевича, зокрема, можна прочитати, що з серпня 1943 р. до вересня 1944 р. німецька група армій “Південь” передала УПА 700 гармат і мінометів, близько 10 тисяч кулеметів, 26 тисяч автоматів, 72 тисячі гвинтівок, 22 тисячі пістолетів, 100 тисяч гранат, 12 мільйонів патронів тощо (див.: Залесский К. Кто был кто во Второй мировой войне. Союзники Германии. – М.: АСТ, 2003. – С. 432). І такі щедрі “подарунки” вермахту начебто робив після Курської битви (!), коли війська групи “Південь” швидко відступали за Дніпро й обладнували нову лінію оборони, коли авральним темпом комплектувалося 52 нові дивізії вермахту, військ СС і повітряно-десантних військ. При цьому частина піхотних дивізій у зв’язку з браком гармат мала не по 4, а по 3 артилеристські дивізіони (див.: Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933 – 1945 гг. – М., 2002. – С. 417). Виходить, що вермахт займався “добročинністю”, відбираючи зброю від своїх солдатів і віддаючи її українським повстанцям.

** Згідно з наказом головнокомандувача УПА Р. Шухевича ч. 10/44 від 25 грудня 1944 р., поручник Ф. Польовий отримав ступінь майора з датою старшинства від 15 жовтня 1944 р. (ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 4-а. – Арк. 26). А наказом ч. 1/45 від 25 квітня 1945 р. майора Ф. Польового було нагороджено “Золотим Хрестом Бойової заслуги 2-го класу” (Там само. – Арк. 28-29).

“Харчів:

товщ (жири) (масло, смалець, маргарин) – 350 кг.
крупы – 120 кг.
горох, квасоля – 600 кг.
сіль – 250 кг.
кава – 90 кг.
консервів – 550 шт.
цукру – 350 кг.
перцю – 2 кг.
паприки – 5 кг.
папіроси – 50 400 штук”²⁶

Через три дні, 3 жовтня 1944 р., командир “Поль” доповнив список:

“Хліба (0,8 кг в день на людину) – 7 200 кг;
м’яса (0,25 кг в день на людину) – 2 250 кг;
цукру (0,03 кг в день на людину) – 276 кг;
кави (0,005 кг в день на людину) – 150 кг;
бульби (картоплі) (1 кг в день на людину) – 9 000 кг;
масла (0,03 кг в день на людину) – 276 кг;
горох, квасоля, крупы (0,12 кг в день на людину) – 1080 кг;
сіль (0,02 кг в день на людину) – 180 кг;
муки для варіння (0,15 кг в день на людину) – 450 кг;
ярини: буряк, часник, морква, капуста, петрушка та ін. (0,15 кг в день на людину) – 1350 кг;
вівса для коней – (75 кг в день для всіх коней) – 2250 кг”²⁷.

10 жовтня 1944 р. для обґрунтування висланого замовлення поручник “Поль” подав денний раціон усієї школи:

“Хліба: денно – 240 кг;
цукру – 9 кг;
бульби – 300 кг;
гороху, квасолі, крупы – 36 кг;
муки для варіння – 15 кг;
ярини – 45 кг;
м’яса – 75 кг;
кави – 5 кг;
товщу (жирів) – 9 кг;
солі – 6 кг;

---

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 22.

²⁷ Там само. – Арк. 32.

вівса для коней – 75 кг;
папіросів або тютюну – 3 кг”²⁸.

Підрахунки, проведені на базі наведених вище статистичних даних, показали, що курсант старшинської школи “Олені” восени 1944 р. споживав продукти, енергетична цінність яких становила 4388 ккал (хліб – 1520 ккал; крупи – 326,4 ккал; тісто – 450 ккал; масло – 19,3 ккал; м’ясо – 750 ккал; консерви – 120 ккал; картопля – 830 ккал; морква – 49,5 ккал; горох – 86,4 ккал; буряк – 72 ккал; цукор – 125 ккал; капуста – 40 ккал). Стрільці щоденно вживали 270 г білків, 100 г жирів, 600 г вуглеводів, що, за сучасними нормами, є більш ніж достатньо для людей, які займаються особливо важкою фізичною працею, – шахтарів, бетонників, вантажників, каменярів, лісопильників, сталеварів (денна норма для представників цих спеціальностей становить 4300 ккал).

Стабільне постачання продуктів пояснюється не тільки злагодженою роботою всіх служб підпілля, а й масовою підтримкою українського селянства. Складніше було дістати для слухачів старшинських і підстаршинських шкіл одяг, взуття, господарські та канцелярські товари, вкрай необхідні для життя й навчання. На допомогу селян тут розраховувати не доводилося, адже ці речі вироблялися переважно в містах, а в селах були неабияким дефіцитом.

Потреби в промислових товарах були значними, про що свідчать замовлення (“запотребування”) “Поля”, зроблені у вересні та жовтні 1944 р.:

“Пасти до взуття – 30 кг;
змазки до взуття – 25 кг;
масло до зброї – 7 кг;
змазка до зброї – 3 кг;

Умундування:

1. Верхній одяг:
плащів – 124 шт.
маринарок (курток – І. П.) – 69 шт.
штанів – 66 шт.
2. Білля:
сорочок – 53 шт.
підштанців – 87 шт.
3. Взуття:
нових черевиків або чобіт – 66 пар;
підшви – 135 пар.
4. Коців (покривал – І. П.) – 32 шт.
5. Пасів (ременів – І. П.) – 27 шт”²⁹.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 46.

²⁹ Там само. – Арк. 22.

Невдовзі поручник Ф. Польовий дописав до свого замовлення: “Коли немає готового взуття, то прошу прислати шкіру та прибори шевські, як: дратва, кілки, цвяхи, смола, підкови, шпіці і т.д.”³⁰.

Районним господарчим референтам ОУН доводилося буквально все, що було в їхньому розпорядженні – аж до останньої сорочки чи штанів – передавати командирськими школам. В архівах зберігся акт від 29 січня 1944 р., згідно з яким районний господарчий “Олексієнко” передавав школі “Лісові чорти” такі промислові предмети:

“Машинка до писання – 2 шт. (з того одна марка ФК, друга – “Ленінград”);
Цикльостиль – 1 шт. і 5 коробок тушу;
матриці для друку – 2 пачки;
калька – 1 пачка; папір – 23 кг;
книжки – 107 (усі військового змісту);
архів совітських мап;
чотири пари коней;
чотири вози;
чотири упряжі;
дві польові кухні;
дизенерекційна бочка;
дванадцять пар білля;
один піджак;
одні штани;
тридцять ряден;
двадцять чотири пари постолів;
вісім тарілок;
тридцять вісім рушників;
два бідони;
три саперні лопатки;
одна шкіра овеча;
чотири ложки;
сім пасів;
дві маски протигазні;
чотири польові фляжки;
два комплекти приладдя шевського”³¹.

Однак навіть така сумлінна передача всього районного “скарбу” не вирішувала проблеми забезпечення промисловими товарами військових шкіл. Найгостріше відчувалася нестача взуття (воно швидко зношувалося), засобів особистої гігієни та ліків. У раніше цитованому листі до курінного “Лівара” командир школи “Світлана” О. Мельник (“Чорноморець”) скаржився, що в казармах “нечистота”, є “прояви корости”, “а все через те, що неможливо втримати чистоти... 10 людей є цілком босими, які на вправи не йдуть”³².

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 46.

³¹ Там само. – Арк. 1-2.

³² ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23.

У звітах сотенні командири школи “Олені” відзначали, що “є проблеми з лікарськими засобами і засобами гігієни”³³, “не вистачає перев’язочного матеріалу, мила, порошку до прання, потрібні ліки від корости та шкірних недуг”³⁴, “обмундирування погане, бракує мила”³⁵. Частково проблему із забезпеченням ліками, взуттям, уніформою та іншими промисловими товарами вдавалося вирішити за рахунок організації примітивного (“кустарного”) виробництва. Хоча головним джерелом надходження госптоварів були трофеї.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що питання підготовки кваліфікованих військових кадрів ще з 1920-х рр. було одним із першочергових для українських націоналістів Чисельний ріст УПА на злами 1942 – 1943 рр. поставив верховне командування повстанців перед необхідністю створення власної мережі шкіл для підготовки старшинського й підстаршинського складу. Аналіз документів засвідчує: українському підпіллю вже на 1943 – 1944 рік вдалося організувати низку таємних стаціонарних вишкільних таборів, які давали можливість у відносно спокійних умовах готувати військових спеціалістів. Командування УПА розробило достатньо ефективну систему постачання їжі й озброєння у старшинські й підстаршинські школи. Доступні архівні матеріали дозволяють стверджувати, що за вмістом калорій їжа, яку в 1943 – 1944 рр. отримували курсанти УПА, задовольняла і навіть перевищувала сучасні норми для людей, зайнятих важкою фізичною працею.

Поряд зі стаціонарними складами трофейної зброї й амуніції у старшинських і підстаршинських школах УПА широко практикувалося тимчасове використання зброї бойових відділів Повстанської армії. Після завершення вишколу колишні курсанти разом зі зброєю поверталися до свого загону. Серйозним недоліком у системі постачання упівських командирських шкіл був відчутний брак боєприпасів, які з огляду на це доводилося постійно економити.

Найбільшою проблемою для вишкільних центрів був дефіцит промислових товарів, особливо одягу, взуття, ліків і засобів особистої гігієни, що зумовлювалося низкою об’єктивних причин, як-от: вплив українського підпілля поширювався, головним чином, на сільську місцевість, де не існувало промислового виробництва; міські склади з необхідними промисловими товарами пильно охоронялися збройними формуваннями окупаційної адміністрації; через брак спеціалістів, обладнання, сировини налагодити виробництво потрібних товарів у селах було неможливо тощо.

³³ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 13.

³⁴ Там само. – Арк. 17-18.

³⁵ Там само. – Арк. 20.